

Necmettin Okyay'ın hattıyla celî-ta'lik bir levha (Mimar Sinan Üniversitesi Ktp.)

cak bu devirde yetişen Yesârî Mehmed Esad'ın (ö. 1798) yazılarında millî bir karakter ve zevkin izleri görülmeye başladı. Oğlu Yesârîzâde Mustafa İzzet (ö. 1849) bu üslûbu işleyerek XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk nesta'lik ve celî-nesta'lik ekolünü kurmuştur. Sultan II. Mahmud devrinde yapılmış olan tarihî binalardaki kitâbelerin çoğu onun tarafından yazılmıştır. Bunlar arasında Nusretiye Camii Sebili, II. Mahmud Türbesi'nin ve Bâbüali'nin kitâbeleri kendisinin en güzel yazılarındandır. Yesârîzâde Mustafa İzzet ekolünün ilk temsilcilerinden olan Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı (ö. 1862), Ali Haydar Bey (ö. 1870), Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Çarşambalı Ârif Bey ve Abdülfettah Efendi'den sonra yetişen ve Yesârîzâde ekolünün bir kolunu kuracak kadar usta bir hattat olan Sâmî Efendi, Yesârîzâde'den sonra bu vadide ikinci büyük sanatkârdır. Talebeleri arasında en tanınmışları Nazif Bey, Ömer Vasfi (ö. 1928), Aziz Efendi (ö. 1934), Mehmet Hulûsî Yazgan (ö. 1940) ve Necmettin Okyay'dır (ö. 1976). Ayrıca Mustafa Halim Özyazıcı, Kemal Batanay (ö. 1981) ve Hamit Aytaç da bu eski kuşağın son büyük temsilcileridir.

Celî-Divanî. Türk hattatları tarafından icat edilen bu yazı çeşidi, divanînin celîsi yani irisi mânâsına geliyorsa da ikisi arasında oldukça fark vardır. Ne zaman ve kimin tarafından icat edildiği bilinmeyen bu yazının gelişmesinde, divanîye istikamet verdiği bildirilen Tâceddin'in (XVI. yüzyıl) rolü olduğu muhakkaktır. XVI. yüzyılın celî-divanî yazılarında harfler henüz cılız bir görünüme sahip olmakla birlikte bu tarzın daha önceki bir tarihte meydana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu devirde bilhassa (س، ش، ص، ض، ف، ق، ي) gibi harflerin "çanak" denilen alt kısımları fazla geniş olduğu gibi istif de (kompozisyon) çok zayıftır.

Celî-divanî, kusurlarından yavaş yavaş kurtularak en güzel şekline XIX. yüzyılda Dîvân-ı Hümâyun'da ulaşmıştır. İstif bakımından giriftlik arzemesine karşılık (و، د، ر، و) harfleri kendinden sonraki harfle birleşmediği için bu yazının

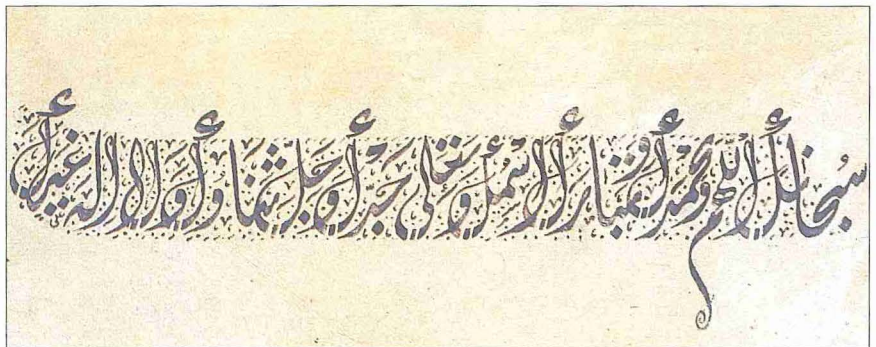
okunuşu bir dereceye kadar divanîden daha kolay görünmektedir. Mehmed Şefik Bey celî-divanînin azametli görünüşünden istifade ederek bazı tipik levhalar vücuda getirmiştir.

Celî-divanî divanîye nisbetle daha geniş bir kalemle yazılır. Harfleri daha süslüdür. İstifli yazılır. Harfler sülûsteki gibi birbirini keser. Kompozisyon icabı satırda boşluk bırakılmamasına dikkat edilir. Anatomisi daha girifttir. Aklâm-ı sitte kullanılan hareke çeşitleri bu yazıda da kullanılır. Harfler ve kelimeler arasında kalan boşluklar süs işaretleri ve küçük noktalarla doldurulur.

Bu yazı temliknâmelerde, fermanlarda, menşurlarda ve antlaşmalarda kullanılmıştır. Biri altın, biri siyah mürekkeple (bazan kırmızı, siyah, hatta yeşil mürekkeple) yazılan satırların sonu divanîde olduğu gibi yukarı doğru yükselir. Başta süslü bir tuğrayı da ihtiva eden böyle resmî bir yazı, geniş ebadı ve uzun boyu ile muhteşem bir görünüş arzeder. Gerek divanî gerekse celî-divanî, yazılışları kadar okunuşlarıyla da büyük meleke istedikleri, ayrıca satıra bir harf veya kelime ilâvesi yahut çıkarılması hemen hissedileceği için devletin resmî yazışmalarına tahsis edilerek ciddiyet temin edilmiştir.

Resmî evraka imza atma âdeti olmadığı için (XIX. yüzyıldan itibaren bazan vesikaların arkasına onu yazank hattat imza

Ali Alparslan hattıyla celî-divanî levha

atmıştır) Dîvân-ı Hümâyun'dan çıkan divanî ve celî-divanî vesikaların kimler tarafından yazıldığını bilmek mümkün değildir. Divanîyi yazan bir hattat celî-divanîyi de kolaylıkla yazdığı için bu iki yazının hattatları müstektir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. ve trc. Bayard Dodge), New York 1970, s. 6-15; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 52; İsmayıl Hakkı [Baltacıoğlu], *Sanat*, İstanbul 1934, s. 98; a.m.f., *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1958, s. 35-71; Mahmut Bedreddin Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, İstanbul 1942, s. 114; a.m.f., *Kalem Güzeli*, s. 78; Muhittin Serin, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1982, s. 46; Ali Alparslan, "Mimarî Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi", *BÜD*, IV-V (1976), s. 1-13; a.m.f., "İslâm Yazı Çeşitleri: 3. Celî Sülûs", *Sanat Dünyamız*, XI/33, İstanbul 1985, s. 27-33; Uğur Derman, "Celî Yazı", *İlgi*, XIV/29, İstanbul 1980, s. 30-34; a.m.f., "Hat", *TA*, XIX, 52; Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", *DîA*, II, 276, 279.

ALİ ALPARSLAN

CELİL

(الجليل)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

"Azamet sahibi, büyük, yüce ve münezeh olmak; uzun ömürlü olmak" mânâlarına gelen celâl (veya celâle) kökünden türemiş bir sıfattır. Allah'a nisbet edildiğinde "hiçbir kayırt ve kıyas kabul etmeksizin azamet sahibi, kadrü kıymeti ve mertebesi en yüce olan" gibi anlamlar taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı muhtevada olmak üzere zül-celâl terkihiyle iki âyette yer almıştır (er-Rahmân 55/27, 78). Hadislerde ise doksan dokuz isim içinde sayılmakta (İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82), ayrıca Allah için tâzim ifade eden "azze ve celle" (daima galip ve azamet sahibi olan) cümlesinde ve

daha başka kelime kalıplarıyla Allah'ı niteleyen bir kavram olarak geçmektedir (bk. Wensinck, *Mu^ccem*, "cll" md.).

Celâl kelimesinin if'âl babından gelen iclâl masdarının taşıdığı sözlük mânalarından hareketle celil isminin muhtevasını belirlemek de mümkündür. 1. Celil, Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit etmenin (ta'til) mümkün olmadığını ifade ettiği gibi zâtına izâfe edilecek sıfatların yaratılmışlık özellikleri (teşbih) taşımadığını da ifade eder. Ayrıca O, varlığına delil teşkil edecek hârikulâde mükemmel nesnelere yaratması, duyularla idrak edilmekten ve mahiyetinin akıl yoluyla kavranılmasından münezze bulunması açısından da celil yani yüce ve aşkındır. 2. "Fa'il" kalıbındaki bir sıfatın "mef'ûl" mânasına da kullanılabilirdiği göz önüne alınarak celilin "kendisine tâzim edilen, ulûhiyeti ve aşkınlığı benimsemiş" anlamını ifade edebileceği düşünülmüştür. 3. Celâlin taşıdığı "uzun ömürlü oluş" şeklindeki sözlük anlamı, zamandan münezze bulunan Allah'a nisbet edildiğinde "varlığının başlangıcı olmama" (kıdem) anlamına dönüşür. Bu açıdan celil "kadim" mânasına gelir. Celil bu üç anlamıyla Allah'ın zâtî isimleri ve tenzihî sıfatları grubuna girer. 4. Celâl kökü iclâl (yüceltmek) masdarı ile eş anlamlı kabul edilirse celil "müminleri yü-

celten, onların amellerini kabul edip mükâfatlarını arttıran" mânasına gelir. 5. İclâlin bir anlamı da "vermek" (i'tâ) olduğundan celil "bol bol veren, lutufta bulunan" anlamını da taşır. Bu sonuncu kullanışlar bakımından celil, Allah'ın kâinat ve insanla ilgili isimleri ve fiilî sıfatları grubuna girer.

Esmâ-i hüsnâ içinde yer alan **kebir**, **celil** ve **azim** isimleri yakın anlamlı kelimeler olmakla birlikte kebir Allah'ın zâtının, celil sıfatlarının, azim ise hem zât hem de sıfatlarının kemalini ifade etmek için kullanılmıştır. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 38) doksan dokuz isim içinde eş anlamlı bazı kelimelerin tekrar niteliğinde yer aldığı zannedilirse de gerçekte durum böyle değildir. Çünkü sözlük anlamları yakın veya aynı olsa bile kelimelerin çeşitli alanlarda kullanılmalarıyla kazandıkları mânalar, aralarında muhteva farklılıkları meydana getirmektedir.

Celilin fi'l-i mâzisini oluşturan **celle** ile "daima galip ve üstün" anlamındaki **aziz** isminin mâzisini oluşturan **azze** fiilleri, "azze ve celle" şeklinde İslâmî metinlerde Allah'ı tâzim için en çok kullanılan cümlelerden biri olmuştur (bk. CELLE CELÂLUH; ayrıca bk. ZÜ'İ-CELÂL ve'İ-İKRAM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "cll" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "cll" md.; *Lisânü'l-Arab*, "cll" md.; Wensinck, *Mu^ccem*, "cll" md.; İbn Mâce, "Du^câ²", 10; Tirmizî, "Da^cavât", 82; Halimî, *el-Minhâc*, I, 160, 192; Bağdâdî, *el-Esmâ² ve'ş-şifât*, vr. 86^{a-b}; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazlüh), s. 38, 126-127.

BEKİR TOPALOĞLU

CELİLİ

(جليلی)

1726-1834 yılları arasında Musul eyaletinde birçok ferdi valilik yapmış olan bir yerli aile.

Ailenin ilk ferdi olarak bilinen Abdülcelil'in hıristiyan olduğu, Musul paşasının maiyetinde bulunduğu ve mezarının da bir kilise avlusunda olduğu hakkındaki bilgiler ancak bir rivayet olarak kalmıştır. Aile Abdülcelil'in oğlu İsmâil'den itibaren belirginlik kazanmaktadır. İyi bir tahsil görmüş olan İsmâil çeşitli devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra Musul valisi olmuştur. İsmâil Paşa'nın oğulları Hacı Hüseyin ile Abdülfettah'ın da Musul valiliği yaptıkları bilinmektedir. Özellikle Hacı Hüseyin Paşa, sekiz defa Musul valiliği yapması ve İran'daki Kaçar hânedanının akınlarına karşı Mu-

